

Alexander Watson, *The Fortress: The Great Siege of Przemysl*, London: Allen Lane, 2019., 352 str.

Alexander Watson profesor je povijesti na sveučilištu Goldsmiths, University of London. Predmet njegova istraživačkog interesa prvenstveno je pitanje identiteta u društvima srednje i istočne Europe krajem dugog 19. stoljeća uključujući i Prvi svjetski rat na koji se posebno fokusirao. U svojim djelima nastoji ravnomjerno prikazati sve aspekte totalnoga rata. Kako one vojne i političke tako i one socijalne i kulturne. Profesor Watson autor je dviju značajnih monografija *Enduring the Great War. Combat, Morale and Collapse in the German and British Armies, 1914-1918* (Cambridge: Cambridge University Press, 2008) i *Ring of Steel. Germany and Austria-Hungary at War, 1914-1918* (London and New York: Allen Lane and Basic Books, 2014). Knjiga *The Fortress: The Great Siege of Przemysl* treća je knjiga ovoga povjesničara koji predstavlja noviju generaciju britanske historiografije.

Djelu koje se sastoji od sedam poglavlja pridruženi su broji relevantni prilozi. Tu je 38 različitih ilustracija, tri detaljna zemljovida, autorove zahvale svima koji su na bilo koji način doprinijeli nastanku ovoga djela. Među priložima nalaze se i dva manja teksta (*appendices*) koja objašnjavaju činove, hijerarhiju, način funkcioniranja i sustav novačenja ruske i austrougarske vojske. U popratnim materijalima nalaze se (u historiografiji uobičajene) akademske bilješke, popis korištene literature te, indeks imena i pojmova. U samom tekstu knjige razlažu se tri teme. Glavna tema je vojna povijest u užem smislu. Analize događaja poput austrougarske ofenzive protiv Srbije i propale s Nijemcima nesinkronizirana invazija Rusije, ruski protuudar, prva opsada Przemysla u listopadu 1914., njemačko-habsburška ofenziva u jesen 1914., druga opsada Przemysla u zimi 1914./1915. i konačan pad utvrde 22. ožujka 1915., ispunjavaju većinu stranica knjige. Druga velika tema kojom se Watson bavi jesu socijalni i kulturni aspekti totalnoga rata. Primjerice, Watson nastoji rekonstruirati društveni, kulturni i ljubavni život branitelja opkoljene utvrde. Treća tema odnosi se na utjecaj Velikoga rata na etnopolitiku. U ovom dijelu autor nastoji objasniti etnocentrične (rasističke) politike Ruskog Carstva i povezati ih sa nekim drugim mračnim ideologijama koje će harati Europom trideset godina kasnije.

Kako je već naglašeno, većinu Watsonove sinteze čini vojna povijest u užem smislu. U poglavlju *A Broken Army* (20-46) autor objašnjava koje su greške vojnog i političkog vrha Habsburške Monarhije dovele do toga da opstanak ili propast Carstva ovisi o obrani jedne utvrde. Naime, habsburška vojna vrhuška predvođenja Conradom von Hötzendorffom počnila je, prema autorovom mišljenju, čak tri notorne greške. Kao prvo, raspored divizija raspoloživih za sukob sa Rusijom odnosno Srbijom nije bio adekvatan. Kao drugo, uslijed nemogućnosti željeznica da se prilagode novim Hötzendorffovim zamislama, čitavim divizijama naredeno je da marširaju više desetaka kilometara do mjesta okupljanja. Pošto su se vojnici na dugim marševima iscrpili, borbena sposobnost tih jedinica bila je osjetno smanjena. Konačno, habsburška vojska poduzela je potpuno suludi napad na Ruse bez ranije predviđene njemačke podrške sa sjevera. Treće poglavlje *Storm* (77-106), možda je i najvažnije poglavlje knjige. U njemu autor veoma detaljno izlaže prvu opsadu Przemysla, koja se odigrala prvih dana listopada 1914. godine. On ističe kolika je važnost ove opsade. Uspjeh habsburških snaga u obrani utvrde ne može se prenaslagati. Zauzimanjem Przemysla Rusi bi zagospodarili kompletnim željezničkim sustavom Galicije što bi omogućilo brzi prodor u srednju Europu, u srce Dvojne Monarhije i vjerojatno njenu kapitulaciju do kraja godine. Ruski poraz kod Przemysla pokazao je ruskom vodstvu da brza pobjeda u ratu nije moguća. Kako i sam autor ističe, opsada Przemysla svojevrсна je bitka za Marni istočnoga bojišta. Watson

prikazuje bitku na tri razine. Na onoj najvišoj, strateškoj, on objašnjava kako su generali Dimitriev i Ščerbačev organizirali invaziju i zašto baš na taj način. S druge strane Watson objašnjava način na koji je Kusmaneck odlučio rasporediti jedinice obrane i slično. Na srednjoj (taktičkoj) razini Watson objašnjava na koji su se način ruske trupe kretale prema utvrdi (metoda: trči-ukopaj se-ponovi) dok ih je pokrivala konstantna paljba ruske artiljerije. Na onoj najnižoj (individualnoj) razini Watson prikazuje kako je ova bitka izgledala iz perspektive pojedinih istaknutih vojnika. Primjerice, poručnika Janka Švrljuge, unovačenog odvjetnika Istvana Bieleka, poručnika-rezervista Otta Altmanna i drugih. Ta je perspektiva (očekivano) poprilično uznemirujuća. Puna buke, trešnje, krvi i razbacanih ljudskih ostataka. Opisi brutalnosti rata veoma nalikuju onima predstavljenim u Krležinoj zbirci *Hrvatski bog Mars*. Ta razina predanosti u konačnici daje scenarij po kojem bi se mogla snimiti epska scena kakvog vojnog spektakla. U domenu klasične vojne povijesti spadaju i autorove analize djelomično uspješne njemačko-habsburške ofenzive u jesen 1914. godine koja je frontu preselila u središnju Galiciju i Przemysl pretvorila u perifernu utvrdnu marginalne strateške važnosti. Objašnjenje odluke Conrada von Hötendorfa da se Przemysl nastavi braniti i u potpuno promijenjenim okolnostima, kao i neuspjeli pokušaj deblokade utvrde uslijed habsburške protuofenzive nakon uspješne obrane Krakova u poglavljima *Barrier* (107-128) i *Isolation* (129-156). Konačno u domenu tradicionalne vojne povijesti spada i završni uzaludni pokušaj deblokade utvrde 19. ožujka i predaja ostataka garnizona 22. ožujka u poglavlju *Armageddon* (183-205).

Kako je već istaknuto Watson se ne zadržava isključivo na vojnoj povijest već u svome radu nastoji obuhvatiti šire društvene aspekte totalnoga rata. Poglavlja *Isolation* i *Starvation* (157-182) koja analiziraju stanje utvrde u periodu koji možemo nazvati druga opsada, najbolji su primjeri ovoga pristupa. Naime, početkom studenoga 1914. ruska vojska ponovo je blokirala Przemysl. Ovoga puta carska se vojska nije odlučila za napad na utvrdnu, već za dugotrajnu blokadu kojoj je cilj bio izgladniti branitelje i prisiliti ih na predaju. Nakon što je objasnio kaotičnu evakuaciju većine civilnog stanovništva, Watson je prikazao različite sfere života branitelja utvrde, načine na koje su se zabavljali i kratili vrijeme gledajući filmove u kinu i slušajući glazbu u improviziranoj koncertnoj dvorani. Velik značaj autor pridaje ljubavnom i seksualnom životu branitelja kao važnom elementu svakodnevice. Nadalje, prikazuje i načine komuniciranja izolirane utvrde s vanjskim svijetom, putem radiovalova i poruka slanih balonima. Privatni životi istaknutih branitelja utvrde poput zapovjednika obrane Hermanna Kusmaneka von Burgneustädtena i razorni efekti Velikoga rata na njih tema su posebnog poglavlja, *Heroes* (47-76).

Konačno, treća velika tema kojom se ova monografija bavi jesu rasne (etnocentrične) politike Ruskog Carstva te njihova primjena u Velikome ratu. Prema autoru, modernizacija ovoga velikog carstva u periodu prije izbijanja Prvog svjetskog rata podrazumijevala je i razvoj brojnih znanstvenih disciplina i poddisciplina, između ostalog statistike i etnologije. U Watsonovoj interpretaciji, upravo ova neobična kombinacija omogućila je klasificiranje različitih populacija ovoga velikog carstva (Rusko Carstvo je 1914. imalo gotovo 150 milijuna stanovnika). Tako su Kozaci, nomadi iz istočnoeuropskih stepa bili hrabri i caru vjerni ratnici, dočim su Ukrajinci bili *Malorusi*, skupina dugo izolirana od matice zemlje, s nekim specifičnim obilježjima, no u osnovi integralni dio ruske nacije. Etnička grupa kojoj je ruska vrhuška pripisivala u pravilu loše osobine bili su Židovi. Ruska elita i znatan dio društva Židove su smatrali nekom vrstom stranog tijela u carevini. Vjerovalo se da su Židovi potpuno lojalni samo drugim Židovima. Iz toga razloga, nije ih se niti pokušalo potpuno integrirati u društvo kako se to činilo s kršćanskim manjinama Armencima ili Gruzijcima. Židovima je bilo zabranjeno vršiti određene državne funkcije, pa čak i trajno boraviti izvan točno određenoga geografskoga prostora na zapadu carevine, takozvanog *Rejona za nase-*

Ljavanje (Черта осёдлости). Spontani izljevi *pučkog* antisemitizma koji su doveli do takozvanih pogroma također su bili relativno česti. U svakom slučaju položaj Židova u Carskoj Rusiji 1913. godine bio je puno gori od onoga u Francuskoj, Habsburškoj Monarhiji i Njemačkoj (o Ujedinjenom Kraljevstvu i SAD-u da ne govorimo). Rat dovodi do implementacije rasnih ruskih politika na okupirana područja, ali i do radikalizacije ruske etnocentrične ideologije. Poglavlje *Barrier* donosi detalje o politikama koje je Rusija implementirala na okupiranim područjima Galicije. Prema trima različitim etničkim zajednicama, Poljacima, Židovima i Ukrajincima ruske vlasti vršile su različite politike. Poljacima je priznat status zasebnog (doduše podređenog) naroda. Poljski vijećnici u gradskim skupštinama u pravilu su zadržali svoje funkcije. Poljske škole su po novome morale podučavati i ruski jezik i povijest, no nastavile su funkcionirati. Ukrajinci i Židovi prolazili su puno gore. Kako je već apostrofirano, Rusi Ukrajince jednostavno nisu priznavali kao zaseban narod, već kao dio ruske nacije. Ukrajinska građanska inteligencija i grkokatolička crkva trpjele su tešku represiju i progon. Pod obrazloženjem da ovoga naroda *i tako imamo previše u državi*, ruske su vlasti pokrenule pogrom Židova iz Galicije. Ne treba puno razmišljati da bi se zaključilo kako je pokušaj guranja židovske populacije iz osvojenih teritorija u područja pod habsburškom kontrolom, dakle preko borbenih linija, redovito završavao veoma krvavo.

U epilogu monografije (*Epilogue – Into the dark* (206-250) također su analizirane etnocentrične politike kako nad okupiranim Przemyslom i okolicom tako i nad habsburškim vojnicima u ruskom zarobljeništvu. Zarobljeni habsburški vojnici koji su pripadali *bratskim*, pravoslavnim, narodima (Srbi i Rumunji) bili su tretirani sa poštovanjem i uvjeti zarobljeništa bili su relativno dobri. Status većinski katoličkih Slavena (Poljaka, Hrvata i Slovaka) bio je osjetno lošiji. Najgore su prošli pripadnici dominantnih naroda Habsburške Monarhije, etnički Mađari i austrijski Nijemci. Znatan broj njih završio je u Turkestanu, fizički radeći šesnaest sati dnevno na temperaturama koje su u ljeti znale prelaziti 40 stupnjeva, a zimi pasti na gotovo jednako stupnjeva ispod nule. Pedeset tisuća Mađara i Nijemaca sudjelovalo je u izgradnji murmanske željeznice, poznatije kao željeznica smrti. Ne treba posebno naglašavati da je samo manji dio radnika živ dočekaao završetak ovog projekta.

Kako je Watson već objasnio, politike prema Židovima također su bile okrutne. U Ruskom Carstvu Židovi kao *nepouzdan narod* nisu smjeli naseljavati utvrđene gradove vojnostrateške važnosti. Iz toga razloga kompletna židovska zajednica grada Przemysla, više od četvrtine populacije, protjerana je. Przemysl je postao *judenfrei* još u svibnju 1915. godine. Takvim su ga učili Rusi, ne Nijemci.

Watsonovo djelo kao studija slučaja u prvom redu iz vojne povijesti prezentira (prvenstveno anglosaksonskoj) javnosti zaboravljenu, ali veoma važnu bitku na (anglosaksonskoj javnosti) slabo poznatom bojištu. Čini to analizirajući zbivanja na prvenstveno strateškoj, ali i taktičkoj i individualnoj razini kada mu izvori to dopuštaju. Watson ostaje vjeran svom pristupu razvijenom u ranijim monografijama o Prvom svjetskom ratu i nastoji dati cjelovitu sliku totalnoga rata. Dakle, ne prikazuje samo vojne aspekte, već i kako se stvarnost rata reflektira na kulturni i socijalni život zajednice i intimni život pojedinca. Konačno, autor analizira etnocentrične (rasne) politike Ruskog Carstva i dovodi ih u vezu s nacističkim zločinima u kasnijoj generaciji. Upravo je u ovome segmentu Watsonovo djelo najslabije. Autor jednostavno uočava sličnosti između ideologija i politika Carske Rusije i Trećega Reicha. Ozbiljnijih razmatranja o tome je li i u kojoj mjeri (ako jest) ruski carski antisemitizam i etnocentizam utjecao na oblikovanje Hitlerova *Weltanschauung* jednostavno nema. o je prava šteta, jer bi slijedom uvoda čitatelj očekivao da će se autor više pozabaviti ovom tematikom.

Marko Ribičić